

12. *Shulzhenko, O.* (2014). Transpektyvnyj pidkhyd i biohrafichnyj metod u navchanni shkilnoho kursu istorii [Transpective approach and biographical method in teaching school history course]. *Psyholohija osobystosti* [Psychology of personality], 1 (5), 195–202 (ukr).
13. *Bernstein, D. P., Arntz, A., & de Vos, M.* (2007). Schema focused therapy in forensic settings: the or etical model and recommendations for best clinical practice. *International Journal ofForensic Mental Health*, 6: 169–183.
14. *Farrel, J. & Shaw, I.* (2012). *Group Schema Therapy for Borderline Personality Disorder: A Step-by-Step Treatment Manual with Patient Workbook*. Sussex: John Wiley&Sons.

**Зіновія Карпенко**

**ЕКСПОЗИЦІЯ МЕНТАЛЬНИХ СХЕМ І КОПІНГІВ У РОМАНІ-СПОВІДІ  
СВІТЛАНИ АЛЕКСІЄВИЧ «ЧАС СЕКОНД ХЕНД»**

*У статті представлено можливості використання поліфонічного роману-сповіді С. Алексієвич «Час секунд хенд» з метою духовного оздоровлення посттоталітарних суспільств. Важливим чинником такого оздоровлення виступає синтез схема-терапії та бібліотерапії як засобу розв'язання завдань ресоціалізації, гуманістичної психоедукації нині суущих поколінь, самовиховання особистості.*

*З'ясовано, як експозиція представлених у художньому літературному творі ірраціональних переконань і диспозицій (схем) і способів опанування у формі дисфункційних дитячих і батьківських часток та копінг-стилів підкорення, уникнення й гіперкомпенсації сприяє усвідомленню причин формування, механізмів збереження і функціонування в колективній та індивідуальній ціннісній свідомості ілюзорних деструктивних і віктимних настановлень, що позбавляють окремих осіб і суспільство загалом атрибутів суб'єктності, відповідальності, гідності.*

*Зроблено висновок про те, що авторська позиція обмеженого повторного батьківства дає змогу здійснити аксіокорекцію наявного мотиваційного дискурсу травмованих комуністичної ідеологією і деприваційною практикою поколінь людей: валідизувати й реконструювати негативний життєвий досвід та зміцнити продуктивні копінг-частки дорослого і щасливої дитини з метою переривання патологічної трансгенеративної передачі.*

**Ключові слова:** роман-сповідь, Світлана Алексієвич, схема-терапія, бібліотерапія, психоедукація, ресоціалізація, копінг, обмежене повторне батьківство, аксіокорекція.

УДК 159:355 (477)

doi: 10.15330/ps.7.1.90-100

**Ольга Климишин**

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника  
klymyshyn@meta.ua

**ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА НАДАННЯ ХРИСТІЯНСЬКО-  
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ УЧАСНИКАМ АТО**

*У статті представлено теоретичне обґрунтування досвіду надання християнсько-психологічної допомоги учасникам АТО. Розкрито суть методологічних засад організації та реалізації християнсько-психологічної допомоги. Описано етапи процесу духовно-психологічної реабілітації учасників бойових дій та специфіку роботи на кожному з них християнського психолога. Вказано особливості психодіагностичного та*

просвітницького напрямків діяльності. Означено основні завдання психоконсультативних заходів та охарактеризовано особливості простору консультативної взаємодії. Подано авторське бачення функціонального змісту психотерапевтичних заходів як шляхів актуалізації духовного потенціалу з метою задіяння автентичних можливостей подолання наслідків психотравмуючого досвіду.

**Ключові слова:** учасник бойових дій, духовність, духовний імунітет, духовна криза, посттравматичний синдром, досвід, духовно-психологічна реабілітація, християнсько-психологічна допомога, духовна терапія.

**Постановка проблеми.** Трагічні події на сході України обумовили виникнення потреби у формуванні нового для вітчизняної психології досвіду надання психологічної допомоги учасникам бойових дій, їх рідним, переселенцям. Цей досвід формується значною мірою з орієнтацією на вже наявні розробки в зарубіжній психології та психологічній практиці. Водночас, з нашої точки зору, вітчизняна психологічна практика зобов'язана розробляти власну стратегію надання психологічної допомоги, враховуючи ментальні, культурно-історичні особливості українського суспільства та специфіку «природи воєнних дій» на сході України.

Ми відстоюємо думку про духовну кризу суспільства, людства в цілому як основну причину нинішньої пандемії зла в сучасному світі. Терористичні акти в Європі та Америці, війна на Сході – усе це є нічим іншим, як формами втілення та прояву зла. За «актами злодіяння» стоять конкретні люди з властивою їм психологією руйнації, породженою втратою «людського в людині» (В. І. Слободчиков) – деформацією їх духовного особистісного начала.

Що стосується бойових дій на сході України, то очевидно, вторгнення агресора було б неможливим, якби не було «сприятливого ґрунту для проростання зла». Останній «готувався» десятиліттями. Зокрема, геноцид в 1933 та 1946 роках (який значною мірою охопив саме схід України), депортація українців під гаслом «розкуркулення», різні форми терору супроти української інтелігенції та вже очевидний, роками триваючий інформаційний геноцид. Свідома руйнація національної свідомості та духовних цінностей, диктат у процесі побудови життєво важливих технократичних стандартів і прагматичних інтересів привели до зниження духовного імунітету – десаκραменталізації та десуб'єктивізації людської особистості, морального релятивізму та «свободи від совісті» (В. В. Дементьєва). Обтяжені психічним спадком тоталітаризму (за означенням В. П. Москальця, зокрема, комплексами: садо-мазохістським, соціальної неповноцінності, інфантилізму та ін.), окремі громадяни України виявились нездатними до прояву особистісної свободи у всій її життєдайній повноті, до стрімкого переходу від групоцентричного до просоціального, а то й есхатологічного рівнів розвитку моральної свідомості [1]. Пріоритетність орієнтації на прагматичні цінності та порушення критичності розуміння перспектив соціально-політичного благоустрою породило «ілюзійну пастку світлого майбутнього» за межами власної Держави. Попадання в останню, по суті, і відкрило цю трагічну сторінку історії України: за даними ООН на сьогодні уже понад 10 тисяч загиблих, 22

тисячі поранених, зруйновано міста і села. Наслідки бойових дій є страшними і стосуються усіх рівнів життя сотень тисяч людей – фізичного, психічного, соціального, духовного.

О. В. Тополь, вивчаючи питання соціально-психологічної реабілітації учасників АТО, чітко означає обставини воєнно-травматичного стресу, якому піддаються учасники бойових дій. «По-перше, військовослужбовці перебувають у ситуації, яка безпосередньо загрожує їхньому життю, вони опосередковано переживають смерть та поранення товаришів, психологічна напруга підтримується постійними негативними очікуваннями. По-друге, військовослужбовці в бойових умовах перебувають у стані психічної депривації, що викликана неможливістю тривалий час задовольняти життєві потреби ( зміна цивільного життя на воєнне, розлука з близькими та ін.). По-третє, бійці в зоні АТО, які здебільшого стримують натиск супротивника, а не проводять активних наступальних дій, переживають психічний стан фрустрації, який виникає при невідповідності реальної дійсності очікуванням людини. Стан фрустрації може виникнути при зіткненні з об'єктивними непереборними труднощами (наприклад, неможливістю одержати перемогу над супротивником з об'єктивних причин його кращої технічної оснащеності) або суб'єктивними переживаннями (наприклад, з приводу неможливості побороти ворога, оскільки керівництво не віддає відповідних наказів)» [5, с. 230-231].

«За даними Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Міністерства оборони України, якщо у світі норма вразливих до психогенних травм бійців становить 25 %, то серед учасників АТО психогенні втрати становлять майже 80%. Зокрема в низці досліджень зазначається, що посттравматичні синдроми становлять від 10% до 50% медичних наслідків усіх бойових подій» [3, с. 39].

Практично в кожному обласному центрі України уже створено центри надання психологічної допомоги воїнам АТО та їх рідним. Слід зауважити, що саме останні значною мірою ініціюють звернення по допомогу, оскільки переживають труднощі у взаєминах, брак розуміння особливостей перебігу посттравматичних розладів в учасників бойових дій. За результатами проведеного нами опитування, тільки кожен п'ятий учасник бойових дій готовий звернутись за психологічною допомогою. Причому є суттєва відмінність між цими показниками у різних вікових групах. Найвищим показник готовності звернутися до психолога є в учасників бойових дій віком від 24 до 35 років. «Переважна більшість учасників бойових дій потрапляють до психолога лише після обов'язкового медичного обстеження (18%) або вже на стадії шпиталізації (45 %)» [2, с. 6]. Дається взнаки ще доволі обмежена обізнаність людей щодо можливостей та ефективності психологічної практики, а професію психолога ще й надалі асоціюють з психіатрією, до якої вкрай обережне ставлення, породжене страхом наслідків звернення на можливість подальшого працевлаштування.

Очевидно, зміст заходів психологічної реабілітації учасника бойових дій визначається ступенем важкості його стану, а залучення лікарів-психіатрів в окремих випадках є необхідністю. Водночас, за словами

президента Асоціації психіатрів України С. Глузмана, «існує небезпека психіатризації проблеми реабілітації учасників АТО з посттравматичним синдромом, тоді як вони потребують передусім психологічної підтримки» [3, с. 41].

Як влучно зауважує Л. О. Гребінь, маючи значний досвід в наданні психологічної допомоги пораненим військовослужбовцям, а також учасникам Майдану, «сьогодні в Україні на зміну визнаної у світі біо-психо-соціальної моделі допомоги пораненим приходять біо-психо-соціо-онтологічна модель, і значення онтологічного виміру є очевидним. Соціальна та онтологічна складові можуть бути стабілізуючими факторами в умовах, коли порушена тілесна цілісність людини, а її психіка опинилась у стані стресу» [4, с. 75]. Врахування онтологічного виміру людини, сфери функціонування її духовного начала та використання потенційних можливостей останнього в процесі реабілітації (а також і в профілактичній роботі) учасників бойових дій значно підвищує її ефективність та результативність.

**Мета статті:** теоретичне обґрунтування методологічних засад та особливостей надання християнсько-психологічної допомоги учасникам бойових дій; інформування практичних психологів щодо наявної ефективної психологічної практики надання допомоги християнсько-орієнтованого змісту.

**Виклад основного матеріалу.** Духовність є сутнісним атрибутом людської природи, сакраментальною автентичною психічною реальністю існування надіндивідуальних цінностей та персональних смислів, тим смислотворчим центром, який, задаючи фінальну мету розвитку особистості, скеровує її на шляху до цієї мети. Духовність постає ціннісною характеристикою як здобутків світової культури, так і сакраментальних інтенцій внутрішнього світу особистості і відображає смисложиттєвий вектор екзистенції людини.

Пріоритетність духовного в розвитку особистості відстоює християнська психологія, яка виборює право на існування – в межах психології як науки – такої парадигми розуміння людини, яка враховувала б широкий континуум її життєздійснення. Це виборювання передбачає світоглядно-концептуальну відкритість учених-психологів до сприймання інших ракурсів бачення і тлумачення природи людини, що вело б не до «шовіністичного» заперечення наявного наукового досвіду пізнання людини, а до діалогічно-творчого доповнення психології як особливої антропологічної науки відомими духовно-релігійними практиками. Реалізація ідеї побудови психологічної антропології, на нашу думку, є здійсненою шляхом інтеграції психології з християнським баченням проблеми людського існування. Християнська психологія відкриває перспективу телеологічного тлумачення сутнісного призначення людини та її життєвого покликання. Утвердження в рамках екзистенційно-гуманістичної традиції християнської психології є дієвою відповіддю психології на гуманітарні, соціокультурні, морально-етичні виклики сучасного суспільства [1]. І, зокрема, особливо важливою сьогодні є роль

християнсько-орієнтованої психологічної практики у вирішенні питань надання ефективної психологічної допомоги учасникам бойових дій та їх рідним.

У цьому напрямку на волонтерських засадах уже працює чимало християнських психологів. Серед них є як світські особи, так і священники, які здобули психологічну освіту. Робота з надання психологічної допомоги здійснюється християнськими психологами як у самостійний спосіб (запити приходять від рідних, знайомих), так і в умовах діяльності релігійних та громадських об'єднань. Специфіку роботи християнського психолога, що становить очевидну відмінність від роботи психолога взагалі, визначають два фактори. Перший – суб'єктивний: особистість самого психолога з відповідним світоглядом та християнсько-орієнтованою життєвою позицією та другий – об'єктивний, а саме: християнсько-психологічні методологічні положення, на яких базується його практична діяльність.

Суть визначальних методологічних положень християнської психології, які є засадничими в організації та реалізації християнсько-психологічної допомоги, коротко можна сформулювати так:

1. Людина є цілісною, комплементарною єдністю тіла-душі-духа. Кожна з іпостасей є окремим виміром-атрибутом, які, будучи доцільно зорганізовані, утворюють субстанційну інтегральну єдність. Духовна іпостась є найвищою системною формою, яка визначає й організовує функціонально залежні від неї нижчі форми суб'єктної активності людини.

2. Людина народжується «за образом та подобою Бога». Вагомість цього виразу визначається не самим словом «образ», а контекстом, в який він поміщений. Бо ж людина є образом не будь-якого бога, якого вона собі вигадує за аналогією зі своїм образом, а Бога трансцендентного. Претендувати на подібність до образу Божого може лише людина, в чому й полягає її найвища гідність (Бут. 9:6). Образ Божий – це те, що жодна з обставин людського життя не може зруйнувати, це даність духовної іпостасі, даність духа.

Образ має статичний характер, подоба – динамічний. Образ Божий в людині визначає сутність її буття; він, наче ембріон, вміщує всю повноту життя, подоба ж є тим, що створює можливість розвитку цієї повноти – те, що дає змогу людині реалізувати її сутність.

3. Життя людини як одухотвореної істоти в рамках християнської парадигми означається як христоформне та христоцентричне. Згідно з цими уявленнями, людина покликана брати участь у житті Творця через Христа, який виступає справжньою людиною, що уособлює всі найвищі якості. Він є сутнісною формою, яка визначає перспективу становлення кожної людини як дитини Божої, хоча, більшою чи меншою мірою, оскверненою гріхом.

4. Людина як носій духовної іпостасі володіє перспективою осягнення сакраментальної реальності. Це пізнання відбувається тільки через власний життєвий досвід, ознаменований прагненням примножувати добро та любов. Таке прагнення є свідомою відповіддю на онтологічний заклик. Перспектива сакраментального життєздійснення можлива за двох умов: 1) «смерті старої людини» – тієї людини, яка через порушення норм

моралі зазнала деформації Божої подобі; 2) «народження нової людини» – тієї, яка отримала нову потенційну можливість, шанс стати дитиною Божою.

5. Людина є водночас такою, що створена, і водночас тією, що творить. Проблему створення і творіння доцільно розглядати у двох площинах – горизонтальній та вертикальній. Вертикальну площину становлять стосунки між Творцем і людиною як Його творінням. У горизонтальній площині виявляють себе її стосунки з іншими людьми, з навколишньою дійсністю в цілому, це площина, в якій людина сама постає творцем – творцем добра і любові. Ціннісно пріоритетною є вертикальна площина, бо саме у стосунках із Творцем людина коригує свій зв'язок із образом Божим як ідеалом саморозвитку і самовдосконалення.

6. Людина є потенційною особистістю. Особистісний потенціал людини даний посередництвом духа і реалізується тією мірою, якою вона виявляє свою готовність слідувати вищим імперативам – жити для інших, творити в Ім'я Творця.

Що стосується нашого досвіду надання психологічної допомоги учасникам бойових дій, то він формувався в рамках роботи Комісії «Душпастирська місія Івано-Франківської єпархії УГКЦ у сфері охорони здоров'я». Цією Комісією активно здійснюється духовний супровід учасників бойових дій та їх сімей, втілюються програми їх духовно-психологічної реабілітації. В розробці та реалізації останніх задіяні безпосередньо душпастирі, християнські психологи та психотерапевти.

Духовно-психологічна реабілітація – це система духовних, психологічних і соціальних заходів, які спрямовані на відновлення духовних, психічних та фізичних сил, корекцію або компенсацію порушень духовних станів та психічних функцій, особистісного статусу учасників бойових дій. Щодо безпосередньої роботи християнського психолога в процесі духовно-психологічної реабілітації, то перед нами ставилися такі основні завдання: визначення ступеня та характеру нервово-психологічних розладів; вивчення індивідуально-типологічних особливостей учасників бойових дій та оцінка їх духовних, когнітивних, емоційних, вольових можливостей; визначення необхідних заходів індивідуальної та групової духовно-психологічної реабілітації; нормалізація психічного стану, зниження психічної напруженості та відновлення психічної рівноваги, формування оптимальної психологічної реакції на наслідки психічної травми, розширення психологічних можливостей учасника бойових дій в його особистому та соціальному життєздійсненні за допомогою комплексного використання психоконсультативних, психотерапевтичних заходів та психологічної просвіти; оцінка ефективності духовно-психологічної реабілітації учасників бойових дій.

Процес духовно-психологічної реабілітації утворювали три етапи. Передусім відбувалася зустріч учасника бойових дій зі священником та психологом. Робота першого передбачала бесіду з учасником бойових дій (за умов готовності останнього – залучення його до Тайни Сповіді) та вичитування відповідних молитов (малий екзорцизм) з метою «діагностування стану духа». Не маючи компетенції коментувати

функціональний зміст саме таких духовних практик та уникаючи профанації їх сакрального змісту, все ж зауважимо, що практично у кожного учасника бойових дій, який стикався з фактом смерті (побратимів, ворога), діагностовано наявність духовних проблем. Тому робота психолога на цьому етапі передбачала реалізацію психодіагностичних заходів з метою встановлення ступеня психотравматизації. Доцільною у цьому разі є бесіда і, зокрема, з'ясування рівня обізнаності учасника бойових дій щодо особливостей стану, який він переживає, його релігійного досвіду, знання терапевтичних можливостей духовних практик та психологічних засобів допомоги.

На другому етапі відбувалася власне реалізація основної частини програми духовно-психологічної реабілітації: проведення у груповій формі заходів духовного відновлення – реколекцій (тематичних духовних бесід), участь у Божественній літургії, звершення Тайни Євхаристії і Тайни Єлеопомазання, при необхідності – молитовна практика великого екзорцизму; психологічна просвіта (тематичні бесіди з метою інформування учасника бойових дій щодо наслідків отриманої бойової психологічної травми та реальності їх подолання, терапевтичного значення духовних практик та психологічних засобів оптимізації життя), психоконсультативна та психотерапевтична робота. Заключний етап реабілітації передбачав проведення діагностичної роботи з метою з'ясування результативності наданої допомоги та формулювання психологічних рекомендацій і духовних настанов, які можуть використовуватись у повсякденному житті, а також у службово-бойовій діяльності (оскільки окремі учасники бойових дій поверталися до військової служби на контрактній основі).

Зупинимося на особливостях надання християнсько-психологічної допомоги за кожним із напрямків психологічної практики. Що стосується психодіагностичної роботи, то вона, у відповідності до загальної процедури проведення духовно-психологічної реабілітації, проводилася в три етапи – первинна психодіагностика з метою визначення ступеня психотравматизації, встановлення індивідуальних особливостей особистості та рівня актуалізації духовного потенціалу, духовного розвитку. Проміжний етап – констатація динаміки особистісних змін впродовж проходження духовно-психологічної реабілітації та з'ясування необхідності застосування додаткових заходів реабілітації. Завершальний етап – констатація результативності наданої психологічної допомоги. Арсенал психодіагностичних засобів, які використовувались у нашій роботі, окрім діагностичних методик встановлення ступеня психотравматизації, міри вираженості розладів, утворює також низка методик вивчення духовної сфери особистості учасника бойових дій – «Духовний потенціал особистості» (Е. О. Помиткін), авторська анкета «Духовний світ особистості», «Шкала доброзичливості» (Дж. Кемпбелла), методика діагностики розвитку рефлексивності (А. В. Карпов), САМОАЛ (А. В. Лазукін в адаптації Н. Ф. Каліної), вивчення суб'єктних здатностей та особистісних цінностей (З. С. Карпенко).

Суть консультативних заходів полягала у трьох основних завданнях, вирішення яких відбувалося в умовах ведення консультативної бесіди:

1) усвідомлення та розуміння духовної автентичності власної особистості – сакраментальності з метою мобілізації внутрішніх резервів для подолання наслідків психотравми;

2) відновлення природовідповідної діалогічної орієнтації у вертикальній площині, реструктуризація переживань у спосіб молитвотворення;

3) актуалізації суб'єктних здатностей життєтворення з орієнтацією на майбутнє та спроможності «віддати минуле Богові».

Специфіку консультативної роботи християнського психолога визначає відмінне від класичного розуміння простору консультативної взаємодії, а саме – орієнтація на вісь вертикальної площини життєздійснення людини. Сам же християнський психолог від початку є тим, хто особисто поділяє переживання учасника бойових дій, адже разом із ним (і невіддільно) утворює єдину духовну реальність.

Що стосується психотерапевтичної роботи, то її зміст в рамках духовно-психологічної реабілітації становить *духовна терапія*. Йдеться про інтегративну єдність терапевтичних різновидів: когнітивної терапії, аксіологічної терапії та антропологічної (богословсько-антропологічної) терапії. Ми практикуємо розроблену нами *програму духовної терапії* учасників бойових дій з посттравматичними стресовими розладами «Зцілення Любов'ю», основним завданням якої, а отже її об'єктивним змістом, є створення умов актуалізації внутрішнього духовного потенціалу учасників бойових дій (Сутнісного Я) та активізації процесу розвитку їх духовності.

Під час духовної терапії учасників бойових дій практикуються, зокрема, техніки молитвотворення, що забезпечують очевидний психотерапевтичний ефект. З нашої точки зору, молитва є способом вираження особистісних переживань екзистенційного змісту, переживань, які збагачують конкретним особистісним смислом сакраментальну глибину того, хто молиться. В процесі молитви відбувається певна систематизація переживань. Бог для людини не є поняття бездонне і неохопне, вона проектує на Нього власні уявлення про ті властивості, якими повинен володіти слухач взагалі. Відповідно, перше, чого вона очікує, бути почутим та зрозумілим для Нього. А тому на початку молитви вона ніби вводить слухача у своєрідний «потік переживань». Упродовж молитви відбувається систематизація й обґрунтування цих переживань, а наприкінці молитви переживання набувають якісно нового змісту. Вони стають глибшими, співмірними з онтологічною вартістю людського життя. «В молитві відкривається інший світ, в якому внутрішнє бачиться глибше і ясніше, – світло любові, милосердя і благодаті. Під цим світлом в душі розслаблюються «м'язи», які утримують закритими «створи» і складки, і вона сама відкривається більше та глибше, аніж під впливом будь-якого напруження морального самоаналізу» [1, с. 330].

Спонукувана «Сутнісним Я» людина інтуїтивно обирає емоційну тональність своєї молитви. Суть останньої, зокрема, можуть становити такі життєві ситуації, в яких людина переживає своєрідний «параліч» спроможності змінити хід подій, травмуючу чи термінальну ситуацію, якось: отримана інвалідність, смерть побратима, перебування у заручниках в середовищі терористів та ін. За таких обставин, як влучно зауважує З. С. Карпенко, «... ініційоване суб'єктом молитвотворення постає у вигляді надзвичайної енергоінформаційної напруги емерджентним актом, який вириває людину з рутини її повсякденних обов'язків і звичних поведінкових штампів, культурально зумовлених наративів – тлумачень життя і власної біографії, інтерпретаційних «пасток» профанного дискурсу тощо, випробовуючи її на мужність «глянути правді в очі» перед лицем того, Хто є її уособленням. Опинившись наодинці з трансцендентною істиною, кінцевим (есхатологічним) сенсом, нужденна і спрагла порятунку людина не може опертися на неодноразово перевірений розрахунок, спасенний самообман, будь-яку хитромудру стратегію. Вона опиняється перед вибором: усмиривши гординю, з покорою і довірою віддати себе волі Верховного Судді і Милосердного Отця чи наполягати на своєму нарцисизмі, оголосивши Бога банкрутом, зрадником, мерцем, фікцією» [1, с. 308].

Особистісне відчуття результативності молитви, у свою чергу, переводить її передусім у ранг «своєрідного антибіотика», до застосування якого людина вдаватиметься при кожній травмуючій ситуації, а надалі до глибинно вмотивованого способу життєстановлення. Молитва стає своєрідним, виробленим у процесі онтологічно-особистісного досвіду «трафаретом», який визначає шляхи подолання критичних життєвих ситуацій і відповідну їм ціннісно-смыслову спрямованість. Відбувається становлення нової життєвої позиції: через співставлення щоденних вчинків із ціннісною вертикаллю духовного виміру людини за умови присутньої в молитві особистої форми зв'язку із Творцем.

**Висновки.** На методологічних засадах християнської психології описано етапи процесу духовно-психологічної реабілітації учасників бойових дій та специфіку роботи на кожному з них християнського психолога. Річ ясна, у рамках невеликої за обсягом статті неможливо у всій повноті розкрити особливості надання християнсько-психологічної допомоги учасникам бойових дій. Метою цієї публікації було передусім інформування практичних психологів щодо наявного вже християнсько-психологічного напрямку допомоги, результативність та ефективність якого підтверджується успішним особистим досвідом та досвідом інших християнських психологів.

1. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості: [монографія] / Зіновія Степанівна Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
2. Климишин О. І. Християнсько-психологічні основи духовного розвитку особистості: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07 / О. І. Климишин. – Київ, 2013. – 492 с.

3. Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції [Текст]: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 березня 2016 р.): – 2 ч. /ред. кол.: В. В. Черней, М. В. Костицький, О. І. Кудерміна та ін. – Ч.1. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – 248 с.
4. Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції [Текст]: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 березень 2016 р.): – 2 ч. /ред. кол.: В. В. Черней, М. В. Костицький, О. І. Кудерміна та ін. – Ч. 2. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – 178 с.
5. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос, Л. І. Литвиненко, Л. Г. Царенко [за ред. З. Г. Кісарчук]. – К. : ТОВ «Видавництво «Логос», 2015. – 207 с.
6. *Тополь О. В.* Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції / *О. В. Тополь* // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – 2015. – Вип.124. – С. 230–233.

#### REFERENCES

1. *Karpenko, Z. S.* (2009). *Aksiologichna psyhologiya osobystosti: [monografiya]* [Axiological personality psychology: [monograph]. Ivano-Frankiv'sk: Lileya-NV (ukr).
2. *Klymyshyn, O. I.* (2013). *Khrystyiansko-psykhologichni osnovy dukhovnogo rozvytku osobystosti: dys. ... doktora psykhol. nauk: 19.00.07* [Christian psychological foundations of spirituality of identity. Dissertation for the degree of Doctor of Psychological Sciences in speciality 19.00.07]. Kyiv, (ukr).
3. *Psykhologichna dopomoga osobam, iaki berut uchast v antyterorystychnii operatsii* (2016). [Psychological assistance to individuals who are involved in the antiterrorist operation]. *Materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf.* [Proceedings of the conference], 1. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, (ukr).
4. *Psykhologichna dopomoga osobam, iaki berut uchast v antyterorystychnii operatsii* (2016) [Psychological assistance to individuals who are involved in the antiterrorist operation]. *Materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf.* [Proceedings of the conference], 2. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, (ukr).
5. *Psychologitsna dopomoga postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii: metodychni posibnyk* (2015). [Psychological help crisis victims of traumatic events: a handbook]. K.: TOV «Vydavnytstvo «Logos» (ukr).
6. *Topol, O. V.* (2015). *Sotsialno-psykhologichna rehabilitatsiia uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii* [Social and psychological rehabilitation of participants of the antiterrorist operation]. *Visnyk Chernigivskogo natsionalnogo pedagogichnogo universytetu. Seriia: Pedagogichni nauky* [Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University. Series: Teaching Science], 124, 230-233.

#### *Olha Klymyshyn*

#### PECULIARITIES OF ORGANIZATION AND PROVIDING OF CHRISTIAN-PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO THE PARTICIPANTS OF ATO

*The article has the theoretical ground of the experience of supporting of christian-psychological assistance to the participants of ATO. The essence of methodological principles of organization and realization of christian-psychological assistance is marked. The procedure of spiritual-psychological rehabilitation of participants of battle actions is described, the specific of work of christian psychologist is exposed. The basic tasks of psychoconsultative and educational directions of activities are described. The essence of psychodiagnostic work is exposed. Author's vision of functional maintenance of psychotherapy measures is given as the way of actualization of spiritual potential with a purpose for the activity of authentic possibilities of overcoming of the consequences of psychotraumatized experience.*

**Keywords:** *participant of battle actions, spirituality, spiritual immunity, spiritual crisis, psychotraumatized syndrome, psychotraumatized experience, spiritual-psychological rehabilitation, christian-psychological help, spiritual therapy*

УДК 159.923.2 – 044.352: 37.02

doi: 10.15330/ps.7.1.100-109

**Світлана Яланська**

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка  
yalanska@rambler.ru

## **ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

*У статті відмічено, що консолідація суспільства на суспільно-політичному, економічному і культурно-освітньому рівнях можлива на засадах толерантності, що базується на принципах миру, милосердя, взаєморозуміння та взаємодопомоги. Розкрито зміст, структуру, психологічні, організаційно-методичні умови, психолого-педагогічні та тренінгові засоби розвитку толерантності особистості у вищих та загальноосвітніх навчальних закладах. Представлено програму розвитку толерантності студентської, учнівської молоді розробленої в рамках Міжнародного наукового проекту за підтримки організації «Корпус Миру США в Україні» на тему: «Лідерство. Толерантність. Волонтерство». Програма забезпечує створення середовища, що сприяє розвитку особистісної відповідальності, емпатії, конструктивної взаємодії з оточуючими і природним середовищем.*

**Ключові слова:** *розвиток, толерантність, особистість, взаєморозуміння, особистісна відповідальність, доброзичливість, студент, учень, освітнє середовище.*

**Постановка наукової проблеми та її значення.** У сучасних умовах освітнього середовища, з урахуванням вектора розвитку цивілізованих світових країн надзвичайно важливою є потреба в особистостях з орієнтацією на особистісну відповідальність, емпатію, незалежність, свободу, власні ідеї, судження та визнання різноманіття поглядів, життєвих принципів інших людей, з глибокою інтерналізацією цінностей різних культур. Консолідація суспільства на суспільно-політичному, економічному і культурно-освітньому рівнях можлива на засадах толерантності, що базується на принципах миру, милосердя, взаєморозуміння та взаємодопомоги. Тож розвиток толерантної особистості має здійснюватися в освітніх закладах різних рівнів. У свідомості учнівської, студентської молоді повинно мати місце для розуміння та визнання необхідності розвитку соціальних відносин, в основі яких має бути терпимість, справедливість, солідарність, відмова від насилля і нанесення шкоди навколишньому середовищу.

**Аналіз останніх досліджень.** Вивченню проблеми розвитку та формування толерантної особистості сприяли: розуміння змісту толерантності (Р. Інглехарт, В. Моргун, М. Оллпорт, К. Поппер); особливості формування толерантності у молоді, що навчається (І. Аверзаєв, Є. Гаврилова); генетико-моделюючий метод вивчення цілісної особистості, яка саморозвивається (С. Максименко); теоретична модель творчої особистості (В. Моляко); аналіз соціально-психологічних чинників